

İnci ERDİL

Diyanet İşleri Başkanlığı Görevlisi, Bitlis İl Müftülüğü
Officer in the Presidency of Religious, Bitlis Mufti's Office
Bitlis, Türkiye
incierdl@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-3637-6320

Kur'an'da Hanif Kavramı ve Meâllere Yansıması

The Concept of Hanif in the Quran and Its Reflection on Translations

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 9 Ekim 2023 / 9 October 2023
Kabul Tarihi / Date Accepted: 15 Aralık 2023 / 15 December 2023
Yayın Tarihi / Date Published: 30 Aralık 2023 / 30 December 2023
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf | Citation

Erdil, İnci. "Kur'an'da Hanif Kavramı ve Meâllere Yansıması". *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 5 (Aralık 2023), 189-212.
DOI: 10.61216/darulhadisdergisi.1373447

Değerlendirme | Peer-Review

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlme
Double anonymized - Two External

İntihal | Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir.
This article has been scanned by Turnitin.
No plagiarism detected.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (İncil ERDİL).*

Telif Hakkı | Copyright

(CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.
Licensed under the (CC BY-NC 4.0) International License.

Etik Bildirim | Complaints

darulhadis@karatekin.edu.tr

Yayıncı | Published by

Çankırı Karatekin Üniversitesi Darülhadis İslam Araştırmaları Merkezi
Çankırı Karatekin University Darulhadis Islamic Studies Center

Finansman | Grant Support

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Öz

Çalışma şirkin zıddı olan, küfrü reddeden, bir tek Allah'a inanmayı temsil eden Hanif kavramının meâllere aktarımı üzerinedir. Hanif kelimesi Kur'an-ı Kerim'de tekil ve çoğul şekliyle toplamda on iki ayette geçmektedir. Bunlardan 10 tanesi "Hanif" olarak geçerken 2 tanesi ise "Hunefa" formunda kullanılmaktadır. Bu kelime, tevhidin, samimiyetin ve teslimiyetin adı olmakla beraber, İslam âlimleri tarafından İslam öncesi döneme kadar Arap Yarımadasında Hz. İbrahim'in dini olarak kabul edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de yedi yerde Hz. İbrahim'le bütünleşen kavram O'nun dini, milleti ve sıfatı olarak aktarılmıştır. Hanif kavramı yalnız Kur'an-ı Kerim'de değil dinin ikinci kaynağı olan hadislerde de geçmektedir. Makalede Haniflikle alakalı bilgilere yer verilmiş ancak genel itibarıyla kavramın Kur'an meâllerine yansıması üzerine yoğunlaşmıştır. Hanif kavramının anlam yönünden zengin olması, benzer manalarının yanında, her ayetin özelinde müfessirler ve meâl yazarları tarafından farklı yorumlanması çalışmayı özgün kılmaktadır. Kur'an'da "şirkten uzak olma", "muvaahhid", "dinde samimi olma", "haccetme" vb. anlamlarda kullanılan kavram, insanın yaratılışında bulunan fıtrat dini ve öze dönme olarak da yorumlanmıştır. Haniflik Hz. Muhammed'in (s.a.v) tebliğ ettiği İslam dininin prensipleri ve inanç biçimi halinde beşeriyetin en üst mertebesi olarak aktarılmış, Allâh Teâlâ'nın Hz. İbrahim özelinde kullarının şirkten ve tahrif edilmiş sapkın dinlerden uzak durulması emredilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Meâl, Hanif, Tevhid, Din, İslam.

The Concept of Hanif in the Quran and Its Reflection on Translations

Abstract

The study is about the transfer of the concept of Hanif, which is the opposite of polytheism, rejects blasphemy, and represents belief in only Allah, into the meanings. The word Hanif is used in the Holy Quran in its singular and plural forms in twelve verses in total. While 10 of them are used as "Hanif", 2 of them are used in the form of "Hunefa". Although this word is the name of monotheism, sincerity and submission, it was used by Islamic scholars in the Arabian Peninsula until the pre-Islamic period. It is also accepted as the religion of Abraham. Hz. in seven places in the Holy Quran. The concept integrated with Abraham is conveyed as his religion, nation and attribute. The concept of Hanif is mentioned not only in the Holy Quran but also in the hadiths, which are the second source of religion. The article includes information about Hanifism, but generally focuses on the reflection of the concept on the meanings of the Qur'an. The fact that the concept of hanif is rich in meaning and has different interpretations of each verse by commentators and translation writers, in addition to its similar meanings, makes the study unique. In the Quran, there are words such as "staying away from polytheism", "monotheism", "being sincere in religion", "performing pilgrimage", etc. The concept used in the meanings has also been interpreted as the inherent religion in human creation and returning to the essence. The principles and beliefs of the religion of Islam, which was conveyed by Muhammad (pbuh), were conveyed as the highest level of humanity, and were conveyed as the highest level of humanity by Allah Almighty. In the case of Abraham, his servants were commanded to stay away from polytheism and distorted heretical religions.

Keywords: Tafsir, Meaning, Hanif, Monotheism, Religion, Islam.

Giriş

Kur’ân-ı Kerîm; insanlığa hidayet, doğruluk, ebedi kurtuluş ve huzur kaynağı olarak, Hz. Peygamber’e (s.a.v) 23 yıllık zaman zarfında indirilmiş, dil, üslûp ve muhteva bakımından mucizevi bir kitaptır. Allâh’ın (c.c.) emir ve yasaklarının bilinmesi, Kur’an’ın hikmetlerinin anlaşılması ve O’ndan en iyi şekilde istifade edilebilmesi için, iyi öğrenilmesi ve doğru bir biçimde anlaşılması gerekmektedir. Kur’an’ın Arapça olarak indirilmesi vahyin ilk muhataplarının dilinin Arapça olmasının doğal sonucudur ve ilk dönemlerde dilden kaynaklı anlaşılma sorunu meydana gelmemiştir. Ancak vahyin inişinden günümüze kadar geçen zaman diliminde, Araplar dışında farklı milletlerden insanların Müslüman olması, Kur’ân-ı Kerîm’in farklı dillere çevrilmesi ihtiyacını doğurmuş ve böylece İslam tarihinin erken dönemlerinden itibaren tercüme faaliyetleri başlamıştır.

Meâl kelimesi “te’vil”in aslı olan “evl” kökünden türemiş “mimli masdar” ya da bir şeyin varacağı yer ve gaye¹ manasında “ism-i mekân” dır. Sözlükte “bir şeyin özü, hülâsası ve akıbeti” anlamına geldiği gibi, “eksik bırakmak” manasını da içermektedir.² Kavram olarak da: “Bir sözün manasını her yönüyle değil, biraz noksanıyla ifade etmek.” demektir.³ Kur’ân-ı Kerîm’in tercümesi için kullanılan meâl kelimesi Kur’an’ın birebir tercümesinin mümkün olmadığını, daha doğrusu yapılan işte bir eksikliğin mevcut olduğunu belirtmek içindir.⁴

Meâl terimini ilk kullanan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’a göre; Kur’an’ın tercümesi hakkıyla mümkün olmadığından, yapılan çalışmaların meâl olması gerekmektedir.⁵ Meâl kavramı Yazır’dan sonra daha fazla benimsenmiş ve yapılan çeviri çalışmalarının geneline meâl adı verilmiştir. Kur’an’daki mananın meâlde eksik ifade edilmesinin nedeni hem tercüme dilinden, hem mütercimden, hem de Kur’an’ın mûciz olması yönüyle kendine has edebi üstünlüğünden kaynaklanmaktadır.⁶

Çalışmada, Hz. İbrahim’in dini ve Allâh’a teslimiyetin muadili olarak günümüze kadar aktarılan Hanif kelimesinin mütercimlere göre farklı anlamlandırılması, İslam öncesi dönemde kullanımı, müşrikliğin zıddı ve tevhid inancı olarak algılanması konuları incelenmektedir. Kavramın geçtiği ayetlerde verilen meâller her bir yazarda zıddı olmamakla beraber kelimenin farklı ve zengin yönleriyle dile getirilmektedir. Bu kavramın etimolojisi, Hz. İbrahim döneminde kullanımı, bu konu hakkında farklı disiplin dallarında akademik çalışmalar

¹ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, (Beyrut: 2005), 1/187.

² Elmalılı Muhammed Hamdi, Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 1/ 116.

³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, (Ankara: Fecr Yayınevi, 1996), 1/19.

⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 216.

⁵ Mustafa Bilgin, “Hak Dini Kur’an Dili”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/153-163.

⁶ Sait Ali Ekinci, *Bir Meâl-Tefsir Karşılaştırması Örneği*, (Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2020), 26.

yapılması, ihtiva ettiği anlam yönüyle zengin olması çalışmanın hazırlanmasında tercih sebebi olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de farklı sûrelerde 12 ayette geçen Hanif kelimesinin meâl yazarlarınca hangi anlamlarda aktarıldığı, söz konusu kelimeye nasıl bir anlam yüklendiği meâller çerçevesinde gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışmada on farklı meâl incelenmiştir. Seçilen meâller genel itibarıyla yaygın olarak kullanılan, son yıllarda yapılan, ayetlerin çevirisiyle ilgili güncel izah sunan, farklı yaklaşım ve yorum katan, dil ve üslûp açısından ayetleri daha detaylı açıklayan birbirinden farklı özellikleri olan meâllerdir. Bazı meâller Hanif kavramına açıklık getirirken bazı mütercimler ise klasik mananın dışına çıkmamışlardır. Modern ve güncel açıklamaların da meâl yazarlarının çalışmalarına yansıdığı görülmektedir. Hanif kavramının Hz. İbrahim'le bütünleşmiş olması ve Kur'ân-ı Kerîm'in aktarımıyla bilgilendiğimiz bir inanç sistemi olması çalışmaya konu olması açısından önem arz etmektedir.

Hanif kelimesinin geçtiği ayetleri ve hadisleri ele alarak İslam Bilimleri alanında akademik anlamda birçok çalışma ortaya konulmuştur.⁷ Ancak meâl yazarları tarafından söz konusu bu kavrama nasıl bir anlam verildiği ile ilgili derli ve toplu olarak meâller bazında bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla Hanif kelimesini bu yönüyle ele alan bir çalışmanın hazırlanması ihtiyacı hissedilmiş ve meâllerde verilen farklı manalar gösterilmeye çalışılmıştır.

1. Hanif ve Haniflik Kavramlarının Kelime ve İstilah Anlamı

Sözlükte yanına dönmek, eğilmek veya meyletmek anlamına gelen Hanif kelimesi Arapça'da genellikle “الحنف /el-Hanef” şeklinde yazılmaktadır. el-Hanef kelimesi lügatte ayağın eğriliğine, sağ ayağın baş parmağının sola, sol ayağın baş parmağının sağ tarafa doğru olması manasına gelir.⁸

Ragıp el-İsfahâni'nin (ö.1108) المفردات /adlı eserinde “hnf” köküne şaşkınlıktan doğruluğa, delaletten istikamete meyletmek anlamı verilmiş; zıddı olan haktan batıla dönme ise “cnf” köküyle ifade edilmiştir. “Ahnef” احنف sözcüğü ise ayağında eğrilik bulunan kişidir. Ayrıca Araplar her hac yapıp, sünnet olana Hz. İbrahim'in dini olduğuna dikkat çekmek için Hanif adını

⁷ Hanif kavramı alanında yapılan akademik alışmalardan bazıları şunlardır: İsmail Cerrahoğlu, “Kur'an-ı Kerim ve Hanifler”, *Ankara İlahiyat Dergisi*, (1963), 84. Hasan Aydoğan, *Hadislerde Haniflik*, (Yozgat Bozok Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021). Hasan Kaplan, “Bir İnanç Aşaması Olarak Haniflik”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (2017), 7-23. Hasan Kaplan, “Peygamberimiz ve Gençlik: Günümüz Gençliğinin Anlam Arayışını Haniflik Kavramı Üzerinden Okumak”. *Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu*, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 1/386-398. der. ve çev. Fuat Aydın, *Kur'an'daki Hanif/ler ve Nasâra Üzerine Araştırmalar*, (Ankara: Eskiye ni Yayınları, 2016). şaban Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz.İbrahim ve Haniflik*, (Ankara: Seda Yayınları, 1985), 148. Ahmet Öz, “Hz. İbrâhim Örnekliliđinde Haniflik”. *Uluslararası Hz. İbrahim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, (İstanbul: Nida Akademi, 2019), 1/ 155-171.

⁸ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 1/965.

vermişlerdir.⁹ Adiy bin Hatim bu kelimeyi *meyl* manasında kullanarak “Biz yaratılırken bütün dinlerden meyletmış olarak yaratıldık.” diye ifade etmiştir.¹⁰ Araplar, “Tehannüf” تحننّف kelimesiyle de Hz. İbrahim ’in dini Hanifiyyeyi kast etmişlerdir.¹¹

Hanif kelimesinin köküne İslam âlimlerinin verdiği mananın zıddı bir mana veren batılı araştırmacıların iddiaları da aşağıda alıntılanarak aktarılmıştır.¹²

“Hanîf kelimesinin menşei ve anlamına dair çeşitli görüşler bulunmakta; Arapça, İbrânîce, Süryânîce veya Habeşçe bir kökten geldiği ileri sürülmektedir. Kelimenin kökünü oluşturan ‘hnf’ bütün Sâmî dillerde ortaktır. Kelimenin Ken’ânîce şekli olan hanpa ve hanapu Tell el-Amarna tabletlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu metinlerde kelime ‘kötülüğe meyilli ve sapkın olmak, iftira etmek’ anlamlarındadır. Yeni İbrânîce ve Mişna’da kullanılan yahudi-Ârâmî dilinde ‘ikiyüzlü olmak’, Süryânîce şekli olan hanfo (hanpa) ise ‘putperest’ anlamına gelmektedir. İbrânîce Kitâb-ı Mukaddes’te hânēf kökü değişik çekim şekilleriyle ‘mülhid, dinsiz’ ‘murdar, kirlenmiş’ ‘doğru yoldan uzaklaşmak, dine karşı kayıtsız kalmak’ mânalarında kullanılmaktadır. Batılı araştırmacılar, genellikle Arapça’daki hanîf kelimesinin Doğu Ârâmîcesi’nden (Süryânîce) alındığına kanidirler. Bu dilde ‘hnp’ kökü, diğer Sâmî dillerde olduğu gibi ‘putperestlik, dinî konularda kararsızlık, farklı inançların bir araya getirilmesi’ mânalarına gelir. Julius Wellhausen hanîf kelimesini, hem ‘kendini Tanrı’ya, ibadete verme, putları devirip yıkmak’, hem de ‘yemini bozma, yeminini tutmama, haksızlık’ anlamlarına gelen hanithadan türetmektedir. F. Schulthess, Arapça hanîf kelimesinin Süryânîce hanpadan gelemeceğini, arada en azından başka bir şeklinin olması gerektiğini ileri sürerken Jouon, bu kelimenin asıl anlamının ‘eğilmek, dönmek’ olduğunu ve hanîfin de ‘dönen kişi’ mânasına geldiğini, bu kişinin hak veya bâtil dinden dönmesine göre kelimenin ‘putperest’ veya ‘mümin’ anlamı ifade edebileceğini belirtir. Modern bilim adamları arasında ilk defa Theodor Nöldeke, Arapça hanîf kelimesinin en azından Kur’an’da kullanıldığı şekliyle Süryânîce menşeli olduğuna işaret etmiş, bu görüş Tor Andrae ve Karl Ahrens gibi bazı müsteşrikler tarafından da benimsenmiştir. Richard Bell, önceleri hanîf kelimesinin ‘eğilmek, meyletmek’ anlamındaki Arapça hanef kökünden türediğini kabul ederken daha sonra A. Jeffery’nin etkisinde kalarak görüş değiştirmiş ve kelimenin Süryânîce menşeli olduğunu öne sürmüştür. N. E. Fârîs ve H. V. Glidden’e göre Kur’an’daki hanîf kelimesi Arapça’ya Nabatî dilinden geçmiştir ve bu dilde, kısmen Helenleşmiş Süryânî-Arap dininin bir kolunu benimseyenleri ifade etmektedir.”

Arapça dışında yapılan bu tanımlar, kelimenin Kur’an’daki anlamının zıddına yönelik bir anlama sahiptir. Kelime Kur’an’daki anlamının dışında kullanılmak istenmesine rağmen, İslam öncesi dönemde Hanif kelimesini onların kastettiği manada kullanan olmamıştır. İslam âlimleri kelimenin Arapça “hnf” kökeninden yönelmek anlamlarına geldiği konusunda hemfikirdir. Kelimenin sapıklıktan hidayete doğru meyletmek olduğu İslami kaynaklarda yer almaktadır. Müfessirler Kur’an ayetlerini tefsir ederlerken, Hanif kelimesini puta tapmaktan tevhid dinine yönelmek olarak tefsir etmişlerdir.¹³ Kökeni her ne olursa olsun Hanif sözcüğü dini bir terimdir. Her insanın fitratında bulunan tek tanrıya inanma eğiliminin derinine kök salmış, şirkin her

⁹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü el-fâzi'l-Kur'an*, (Şam: Dâru'l-Kalem, 2009), 1/260.

¹⁰ Ebü'l Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harizmi ez-Zemahşeri, *Keşşaf*, (Riyad: 1997), 1/333-334.

¹¹ İbn Hişam Ebu Muhammed Abdülmelik b. Hişam, *Siretü'n-Nebeviyye*, (Kahire), 1/ 235.

¹² Şaban Kuzgun, “Hanîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/33-39.

¹³ Ebü'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, (Beyrut: 1998), 1/275. Ebu's-Su'ûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü'l-'akli's-Selîm İlâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 1/516. Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/607.

türlüsünün zıddı olan Hanif terimi, tek tanrıca inanış tipini ifade etmek için kullanılmaktadır.¹⁴ Haniflik, yaratılış düzenine aykırı gidişlerden yüz çevirip doğru olana yönelmek şeklinde anlamlandırılır.¹⁵

Hanif; doğrudan sebat eden, yanlıştan yüz çeviren Kur'ân-ı Kerîm'de özellikle Hz. İbrahim ve genelde Müslümanlar için kullanılan kavramdır. Haniflik terimi Hz. İbrahim tarafından tebliğ olunan dine isim olarak kullanılmıştır.¹⁶ Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de Haniflik İslam'ın dışında bir inanç sistemi olarak geçmez. Hz. İbrahim'in Hanif olduğu ve müşrik olmadığı vurgulanır.¹⁷ İslam'la eş anlamda kullanılan Haniflik, müşrikliğin karşısında ve ondan farklıdır. Hz. İbrahim'in müşrik olmadığı ve Hanif olduğunu beyan eden Kur'an ayetleri, onun aynı zamanda Yahudi ve Hristiyan olmadığını da belirtmektedir.¹⁸ Bu olguya göre Haniflik, müşriklik olmadığı gibi Hristiyanlık ve Yahudilik de değildir. İnsan fitratına en uygun olan tevhid dinidir, inanılan aslı din manasındadır.

1.1. İslam Öncesi Haniflik

Hanifliğin tanımı ve mahiyeti konusunda farklı görüş ve anlayışlar mevcut olmakla beraber İslam âlimleri Kur'ân-ı Kerîm'de geçen İbrahim'in dini ifadesinden Hanifliğin bir din olduğu görüşünü benimsemişlerdir; ancak Hz. İbrahim'in dinine Hanif denilmesinin sebebi tam olarak bilinmemektedir. Hanif kelimesinin Yahudi ve Hristiyan olmayıp, putlara da tapmayanlara verilen bir sıfat olduğu görüşü de ileri sürülmüştür. Kelimenin aslında bulunan eğilim manası nedeniyle putperest kavminden ayrılan tevhid inancına sahip kimseler bu sıfatla anılmışlardır. O kimseler de bu sıfatı kabul edip gururlanmışlardır. Ancak cahiliye devrindeki Haniflerin akideleri ve dinleri hakkında fazla bilgi bizlere ulaşmamıştır.¹⁹ Haniflerin inançları hakkında sınırlı bilgilerden anlaşılmaktadır ki; onlar münferit bir şekilde inançlarını yaşayan, içinde buldukları toplumdan farklı olarak putlara tapmayan, İbrahim'in dinini arayan kimselerdir.²⁰

Hanifler çevrelerindeki putlardan ve putperestlerden yüz çevirip, İbrahim'in (a.s) ilahı olan bir Allâh'a ibadet etmişlerdir. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl b. Abdil Uzza ve bazıları İbrahim'in (a.s) dini olan gerçek dini aramaya çıkmış, bir kısmı halkı putlardan uzaklaştırmaya çalışmıştır. "Kus b. Saide el-İyadi, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Umeyye b. Ebi's-Salt, Erbab b. Riab, Süveyd b. Amr el-Müstalaki, Ebu Kerb Es'ad el-Himyari, Veki' b. Seleme el-İyadi, Umeyr b. Cündeb el-Cüheni, Adi b. Zeyd el-İbadi, Ebu Kays Sırme b. Ebu Enes, Seyf b. Züyezen, Varaka b. Nevfel el-Kureşi, Amir b. Zarb el-Udvani, Abdüttabiha b. Sa'leb, İlaf b. Şihab et-Temimi, Mütelemmis b. Umeyye el-Kenani, Züheyr b. Ebi Sülma,

¹⁴ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), 256.

¹⁵ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2014), 374.

¹⁶ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), 155.

¹⁷ el-Bakara 2/135, Âl-i İmrân 3/67-95, el-En'âm 6/69-161, en-Nahl 16/120-123.

¹⁸ Âl-i İmrân 3/67.

¹⁹ İsmail Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerim ve Hanifler," *Ankara İlahiyat Dergisi*, (1963), 91.

²⁰ İbn Hişam, *Siretü'n-Nebeviyye*, 1/222-223.

Halid b. Sinan el-Absi, Abdullah el-Kudai, Abid b. Ebras el-Esedi, Ka'b b. Lüey” tarihi kaynaklarda Hanif olarak zikredilmektedir.²¹

Haniflik, Hz. İbrahim’le beraber varlığını uzun süre devam ettirmiştir. İslamiyetten bir süre önce Arap Yarımada’sında putperestliğin yaygınlaşmasıyla Haniflik inancı da bundan etkilenmiştir. Hz. İbrahim’in saf tek ilah inancı bozularak Yahudilik ve Hristiyanlığın akıbetine maruz kalmıştır. Hanifliğin sünnet ve Kâbe’yi ziyareti dışındaki hükümleri hemen hemen terkedilmiş hatta unutulmuştur. Hatta kendilerini Hanif diye nitelendiren kişilerden bazıları Hanif dinini aramak istemişlerse de daha sonra bunlar içerisinde Hristiyan olanlar da olmuştur.²²

İbn Hişam İslam öncesi dönemdeki Haniflik ile ilgili *Siretü’n-Nebeviyye*’de şu bilgiyi aktarmaktadır: “Kureyşliler yılda bir gün putlarına ibadet etmek, onun için develeri kurban etmek ve onu tazim etmek için o günü bayram olarak geçirirlerdi. Orada bulunanlardan Varaka b. Nevfel, Ubeydullah b. Cahş, Osman b. Hüveyris ve Zeyd b. Amir; Kureyşlilerin babaları İbrahim’in dininden saptıklarını, kendilerine zarar ve fayda vermeyecek olan putlara taptıklarını ve kavimlerinin hiçbir şey üzere olmadığını aralarında gizlice konuşarak oradan ayrılmışlar ve birbirlerine karşı doğru hareket etmek üzere anlaşmışlardır. Hanif inancına mensup bu dört kişi İbrahim dinini arayıp öğrenmek üzere memlekete dağılmışlardır. Varaka b. Nevfel Hristiyanlıkta karar kılmış, onlardan kitaplar okuyup araştırmış ve ehl-i kitaptan bir ilim öğrenmiştir. Ubeydullah b. Cahş bulunduğu karışık durum üzerine kalmakta devam etmiş, sonrasında Müslüman olmuştur. Daha sonra Habeşistan’a hicret etmiş, ancak orada Hristiyanlığa geçmiş orada ölmüştür.”²³

Ümeyye b. Ebi Salt Fil Vakası hakkında söylediği bir şiirinde Hanif dinini anlatarak “*küllü dinin yevme-l kıyame-ti indellahi illa din’el-hane-fiyyeti bûrun.*” “*kıyamet gününde Allah katında Haniflikten başka bütün dinler geçersizdir.*” demektedir.²⁴ Ancak Hz. Peygamber’in risaletine ulaşmış olmasına rağmen ona iman etmemiştir.²⁵

İlk peygamberden son peygambere kadar gelen tüm peygamberler tevhid inancını tebliğ etmişlerdir. Bu tevhid inancına hem Hanif hem İslam inancı adı verilebilir. Ancak Haniflik Hz. İbrahim’in inanç sisteminin adıdır. İslam’ın zuhurundan önceki Hanifler Allâh’ın varlığını birleyen, bir peygamberin geleceğine inanan, ölümden sonraki hayatı hatırlayan, putlara tapmayı ve onlar adına kurban kesmeyi çirkin gören kimselerdir.

²¹ İbn Hişam, *Siretü’n-Nebeviyye*, 1/222-223.

²² İbn Hişam, *Siretü’n-Nebeviyye*, 1/222-223.

²³ İbn Hişam, *Siretü’n-Nebeviyye*, 1/223.

²⁴ İbn Hişam, *Siretü’n-Nebeviyye*, 1/60.

²⁵ Eb’ül-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî, *Bulûğu’l- Ereb fi Marifeti Ahvali’l-Arab*, (Mısır: 1342), 2/254.

1.2. Hadislerde Hanif Kavramı

Tekil hali Hanif, حنيف çoğulu ise Hunefâ حنفاء şeklinde kullanılan bu kelime Kur'an'daki anlamıyla hadislerde Hunefâ حنفاء ve Hanifiyye الحنيفة şeklinde geçmektedir. Seçtiğimiz hadislerden bir kaçı aşağıda verilmiştir:

”Allâh'a en sevimli olan din, müsamahakâr Hanif dinidir.”
Buhârî'nin *el-Câmi'u's sahih'i, Kitabu'l-iman* bölümünde bab başlığı olarak yer alan bu hadis İbn Abbas tarafından rivayet edilmiştir.²⁶

Müslim'in *es-Sahih'inde* sahih bir senetle İyâd b. Himâr el-Mucâşi'den gelen bir rivayete göre Rasûlullah (s.a.v) bir gün hutbesinde şöyle buyurmuştur: “Haberiniz olsun ki işte bugün Rabbim, bana öğrettiklerinden sizin bilmediğiniz şeyleri size öğretmemi emredip şöyle buyurdu: Kullarımdan herhangi birine verdiğim her mal o kul için helaldir. Ben kullarımın hepsini Hanifler olarak yarattım./ وَإِنِّي خَلَقْتُ عِبَادِي حُنَفَاءَ كُلِّئِمٍ / Sonra onlara şeytanlar geldi de, onların doğru dinlerini kendilerinden alıp gitti. Benim kendilerine helal kıldığım şeyleri şeytanlar onlara haram kıldı. Hakkında hiç bir delil indirmediğim şeyleri bana ortak koşmalarını da onlara yine şeytanlar emretti...”²⁷

İyâd b. Himâr el-Mucâşi'den gelen bu rivayette, Allâh Teâla, kullarını Hanif olarak yarattığını Peygamber'e bildirmiştir. “Ben kullarımın hepsini Hanifler olarak yarattım.” ifadesinden, insanların fitrat itibariyle günahsız ve temiz olarak yaratıldığını söyleyebiliriz. Hadiste geçen helal kılınan şeylerin şeytanlar tarafından insanlara haram kılınması ve Allâh'a ortak koşulmasının da insanın Hanif üzere olmasıyla bağdaşmadığı anlaşılmaktadır.

Hanif kelimesinin geçtiği ve burada bir kısmı verilen başka bir hadis ise şu şekliyle geçmektedir: Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* adlı eserinde geçen bir rivayette “Ebu Ümâme'den aktarıldığına göre, Allah Rasûlü (s.a.v) ile çıktıkları bir seriyye esnasında bir adamla karşılaşırlar. Bu adam Hz. Peygamber'e ömrünü bir mağarada tek başına yaşayıp her gün ve gecesini ibadet ile geçirmeye niyetli olduğunu söyler ve bunun için izin ister. Rasûllah (s.a.v) ona, «إِنِّي لَمْ أُبْعَثْ بِالْمُجُودِيَّةِ وَلَا بِالنَّصْرَانِيَّةِ وَلَكِنِّي بُعِثْتُ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّمْحَةِ» “Ben Yahudilik ve Hristiyanlık ile gönderilmedim. Bilakis ben kolaylaştırılmış Haniflik üzere gönderildim.”²⁸ buyurarak bu adamın yaşantısını tasvip etmediğini, bilakis kolaylaştırılmış Haniflik üzere gönderildiğini belirtmiştir.

Hanif kelimesinin geçtiği farklı rivayetler de bulunmaktadır.²⁹ Biz burada üç hadisle iktifa ettik. Bu hadislerde Hanif kelimesinin kolaylık, hoşgörü, günahsız, temiz, ifadeleriyle

²⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. el- Buhârî, *Sahihi Buhâri*, (Kahire: 1980), “İman”, 1 (No. 29).

²⁷ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahihi*, thk. Muammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, ts.), “Cennet”, 63 (No. 2865).

²⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd. Müessesetü'r-risâle, (Beyrut: 1421/2001), 36/624-625 (No: 22291).

²⁹ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Mu'cemü'l-kebir*, Mektebetü İbn Teymiyye, (Kahire), 6/62, 13/740. Ebu Bekr Ahmed b. Huseyn el-Beyhâki, *Şu'abü'l-iman*, Mektebetü'r-Rüşd, (Riyad: 2003), 5/504.

bağdaştırıldığını görmekteyiz. Bu rivayetlere baktığımız zaman Hanif kavramı Hz. Peygamber'in insanlara tebliğini yaptığı İslam dininin de kendisinde bulunduğu bir özelliktir.

2. Meâllerde Haniflik

Kur'an-ı Kerîm ayetlerinde Hz. İbrahim'in tevhid akidesiyle başlayıp Hz. Peygamber'in (s.a.v) döneminde İslam'la eşleşen Haniflik hem şirkin hem de tahrif edilen Yahudilik ve Hristiyanlığın karşısında bir inanç biçimi olarak karşımıza çıkar. Dokuz farklı sûrede geçen kavram müfessirler ve meâl yazarlarınca ayetin bağlamına göre tercüme edilmiştir. Kavram mana yönüyle zengin ve ayetler de çeşitli izahlara açıktır. On yerde tekil iki yerde çoğul olarak zikredilen Haniflik, Hz. Peygamber'in tevhid akidesinin ilk adıdır. Özüne dönme saf ve hakiki din anlamıyla Hz. İbrahim'le bütünleşmiş ve İslam'ın doğuşuna dek tevhid ilkeleri olarak aktarılmıştır. Hz. Peygamber'in risaletiyle birlikte Müslümanlıkla eş anlamda kullanılmıştır.

Hanif kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de yedi yerde Hz. İbrahim'i tanımlayan bir sıfat olarak ön plana çıkmış; Hz. İbrahim'in Allâh'a (c.c.) olan teslimiyeti, tevhid akidesi, bir önder ve imam oluşu, batıl inancı ve eğri yolları terk ederek doğru hareket eden bir muvahhid oluşu ve sapık inanışlardan yüz çevirmesi olarak ifade edilmiştir. Bazı mütercimler Hz. İbrahim'in Hanif kavramıyla ifade edilen bu özelliklerini dini, milleti, inanç sistemi ve Müslümanlık gibi farklı şekillerde yorumlarken, bazıları ise bu kavramı Hz. İbrahim'le hususileştirmiş O'nu tek başına bir ümmet olarak adlandırmıştır. Şirkten tevhide dönme anlamı verilen Hanif; Beyyine sûresinde "dini Allâh'a tahsis etmek" anlamında kullanılmış ve amellerin imana dâhil olduğuna delil olarak getirilmiştir.³⁰

En'am 79; Yûnus 105; Rûm 30; ayetlerinde Haniflik, İbrahim Peygamber'in adı geçmeden Allah'ın istediği bir sıfat, bir tutum olarak adlandırılmaktadır. Beyyine 5; ve Hac 31; ayetlerinde ise kelime çoğul kullanılmakta ve Haniflerin bir sıfatı, davranış ve tavrı olarak geçmektedir. Hz. İbrahim'den bağımsız geçen bu ayetlerde kavram; insanları kurtuluşa ileten doğru ve sağlam din, bir olan yaratıcıya ortak koşmama, inançta samimi olma, şirkten uzak olma, batıl inanç biçimini terk etme, dinde ihlas sahibi olma, Allah'ın insanın özünde yarattığı fitratına nakşedilmiş tevhid akidesi ve İslam dini üzerinde kararlı olma³¹ şeklinde yorumlanmıştır. Aşağıda açıklaması yapılan meâllerde görülmektedir ki Haniflik; tüm peygamberlerin tebliğ ettiği Allâh'a kulluk esasına dayanan, Kur'an-ı Kerîm'de haber verdiği ve Hz. Peygamberin lisanıyla şariat olarak koymuş olduğu şeylerde İbrahim'in dini, üzerinde hiç şek ve şüphe

Müslim, *Salatü'l-Müsâfirîn*, 26. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Mektebet-ü ve Matbaat-ü Mustafa el-Babî'l-Halebi, (Mısır), Deavat, 32.

³⁰ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesir, *Tefsîrül-Çur'âni'l-azim*, Müessesetü Kurtuba, (Kahire: 2000), 14/424.

³¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Çur'ân*, çev. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya, (İstanbul: Hisar Yayınevi 1996), 6/410.

olmayan Hak dindir. Hiçbir peygamberin daha mükemmelini, daha açığını, daha tamam olanını getirmediği bir yoldur.³²

Seçilen meâllerde yazarların vermiş olduğu anlamlar şu şekilde aktarılmıştır:

2.1. Meâllerde Hanif Kelimesi ve Kritiği

2.1.1 Bakara Sûresi 2/135

“Hayır, hakka yönelen İbrahim’in dinine uyarız.”³³

“Hayır, küfürden, şirkten uzak ve temiz olan İbrahim'in dinindeyiz.”³⁴

“Hayır, biz hak yol üzere bulunan Hazreti İbrahim'in dinindeyiz.”³⁵ “

“Hayır, (biz) muvahhid (Allâh'ı bir tanıyarak ve müslim) olarak İbrahim'in dinindeyiz.”³⁶

“Hayır! Biz, İbrahim Hanif dinine uyarız!”³⁷

“Hayır! (Biz), Hanif (Allah'ı birleyen) olarak İbrahim'in milletine (dinine) uyarız.”³⁸

“Hayır, bizimki bâtil olan her şeyden yüz çeviren İbrahim'in inanç sistemidir.”³⁹

“Hayır, biz dosdoğru İbrahim dinine uyarız.”⁴⁰

“Hayır! (Biz, sizlerin dinine değil), fakat her türlü sapık inançtan yüz çevirmiş olan İbrahim'in dinine uyarız.”⁴¹

“Hayır, öyle değil. Şirk ve yozlaşmadan uzak bir biçimde, İbrahim milletinden olalım.”⁴²

Bu ayette Yahudilerin ve Hristiyanların Müslümanları kendi dinlerine çekmeleri yönündeki taleplerine karşılık Hz. Muhammed'in (s.a.v) onlara nasıl cevap vermesi gerektiği belirtilmiştir. Burada Hanif kavramı “*Hakka yönelen, Allâh'ı birleyen, batıldan yüz çeviren, küfürden, şirkten, yozlaşmadan uzak ve temiz olan, sapık inanıştan yüz çevirmiş*” şeklinde meâllere aktarılırken, kavram “samimi Müslüman”⁴³ “en doğru yol, namazda Kâbe'ye yönelen ve yol bulursa orayı

³² İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-‘azim*, 3/114.

³³ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), el-Bakara 2/135. “Meâl-1”

³⁴ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Abdülbaki, Gölpınarlı, (İstanbul: Elif Kitapevi Yayınları, 2007), el-Bakara 2/135. “Meâl-2”

³⁵ *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meâl-i Âlisi*, çev. Ali Fikri Yavuz, (İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı Yayınları, 2008), el-Bakara 2/135. “Meâl-3”

³⁶ *Kur'an-ı Hâkim ve Meâl-i Kerim*, çev. Hasan Basri Çantay, (İstanbul: Elif Ofset, 1990), el-Bakara 2/135. “Meâl-4”

³⁷ *Kısa Açıklamalı Kur'an'ı Kerim Meâli*, çev. Mahmut Kısa, (Konya: Armağan Yayınları, 2013), el-Bakara 2/135. “Meâl-5”

³⁸ *Kur'an Meâl-Tefsir*, çev. Mehmet Okuyan, (İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2021), el-Bakara 2/135. “Meâl-6”

³⁹ *Kur'an Mesajı Meâli Kur'an-Tefsir*, çev. Muhammed Esed, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015), el-Bakara 2/135. “Meâl-7”

⁴⁰ *Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meâli*, çev. Süleyman Ateş, (İstanbul: Hayat Yayınları, 2017), el-Bakara 2/135. “Meâl-8”

⁴¹ *Son çağrı Kur'an*, çev. Salih Akdemir, (Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2009), el-Bakara 2/135. “Meâl-9”

⁴² *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Yaşar Nuri Öztürk, (İstanbul, Yeni Boyut Yayınları, 2004), el-Bakara 2/135. “Meâl-10”

⁴³ Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kurân* çev. Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 1/279.

haccetmek isteyen ve bağlanan”⁴⁴ “diğer dinlerin vermiş olduğu lakaplar gibi, İslâm dinine giren herkese verilen bir lakap ve unvan olduğu, kaynağının da Hz. İbrahim olduğu” şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁵

2.1.2 Âl-i İmrân Sûresi 3/67

“İbrahim, ne Yahudi idi, ne de Hristiyan. Fakat o, Hanif (Allah’ı bir tanıyan, hakka yönelen) bir Müslümandı.”⁴⁶

“İbrahim ne Yahudi’ydi, ne Nasranî. Dosdoğru Müslüman’dı.”⁴⁷

“İbrahim ne bir Yahudi, ne de bir Hristiyandı. Fakat Allah’ı bir tanıyan gerçek bir Müslümandı.”⁴⁸

“İbrahim ne bir Yahudi, ne de bir Hristiyandır. Fakat O, Allah’ı bir tanıyan dosdoğru bir Müslümandı.”⁴⁹

“İbrahim ne bir Yahudi idi, ne de Hristiyan; o ancak dosdoğru bir Müslümandı.”⁵⁰

“İbrahim ne Yahudi ne de Hristiyandı. Fakat O, {Hanif} (Allah’ı birleyen) bir Müslümandı.”⁵¹

“İbrahim, ne bir “Yahudi”, ne de “Hristiyan” idi, ama kendini Allah’a teslim ederek her türlü bâtıldan yüz çevirmiş biriydi.”⁵²

“İbrahim ne Yahudi, ne de Hristiyandı. Dosdoğru bir Müslümandı.”⁵³

“İbrahim ne Yahudi ne Hristiyan idi; ama O, (Allah dışındaki tüm uydurma tanrıları reddeden) Hanif idi.”⁵⁴

“İbrahim ne bir Yahudi idi ne de bir Hristiyan. O, sadece Hanif bir Müslümandı/Allah’a teslim olardı.”⁵⁵

Ayette Hz. İbrahim Peygamberin inancı ile ilgili bir niteleme yapılmakta ve O’nun Hanif bir Müslüman olduğu Yahudi ve Hristiyan olmadığı vurgulanmaktadır. Kavram “dosdoğru, Müslüman, Allâh’ı birleyen, her türlü batıldan yüz çeviren” şeklinde meâllere aktarılmıştır. Hanif “Allâh’ın emrine tabi olan, doğru yola yönelen bir Müslüman”⁵⁶ olarak yorumlanmıştır ancak

⁴⁴ İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Şurâhî'l-‘azim*, 2/106.

⁴⁵ Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîr-î Kebîr Mefâtihul-Gayb*, çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002), 3/502.

⁴⁶ Âl-i İmrân 3/67 (Meâl-1).

⁴⁷ Âl-i İmrân 3/67 (Meâl-2).

⁴⁸ Âl-i İmrân 3/67 (Meâl-3).

⁴⁹ Âl-i İmrân 3/67 (Meâl-4).

⁵⁰ Âl-i İmrân 3/67 (Meâl-5).

⁵¹ Âl-i İmrân 3/67 (Meâl-6).

⁵² Âl-i İmrân 3/67 (Meâl-7).

⁵³ Âl-i İmrân 3/67 (Meâl-8).

⁵⁴ Âl-i İmrân 3/67 (Meâl-9).

⁵⁵ Âl-i İmrân 3/67 (Meâl-10).

⁵⁶ Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, 2/287.

bazı kaynaklarda da “Müslim kelimesi, Allah'a (c.c) karşı teslimiyet içinde olan ve O'nun emirlerine boyun eğen kimse demektir yoksa İbrahim'in (a.s) İslâm dini üzere olduğu anlamında değildir. Nitekim belirtilmiştir ki, İbrahim'in dininin inanç ve prensipleri ilahi kitaplarda beyan edilmiş; fakat isim olarak semavî dinlerin hiçbirinin ismi ile zikredilmemiştir.”⁵⁷ görüşüyle açıklanmıştır.

2.1.3 Âl-i İmrân Sûresi 3/95

“Öyle ise hakka yönelen İbrahim'in dinine uyun.”⁵⁸

”Siz de artık doğru yolu tutan İbrahim'in dinine uyun.”⁵⁹

“O halde (her dinden) İslâm'a yönelerek İbrahim'in dinine uyun.”⁶⁰

“Onun için Allah'ı birleyici olarak İbrahim'in dinine uyun”⁶¹

“Öyleyse, siz de bir tek Allah'a yönelen İbrahim'in inanç sistemine uyun!”⁶²

“Hanif (Allah'ı birleyen) olarak İbrahim'in milletine (dinine) uyun!”⁶³

”O halde, bâtıl olan her şeyden yüz çeviren ve Allah'ın yanı sıra hiçbir şeye ilahlık yakıştırmayan İbrahim'in inanç sistemine uyun.”⁶⁴

“Öyle ise dosdoğru, Allah'ı birleyici olarak İbrahim dinine uyun.”⁶⁵

“O halde Hanif olarak (bütün sahte tanrıları inkâr ederek) İbrahim'in dinine uyun.”⁶⁶

”Hadi artık Hanif olarak İbrahim'in milletine uyun!”⁶⁷

Hz. İbrahim (a.s) ile Hz. Peygamber'in (s.a.v) getirdiği din arasında bir fark olmadığı ve aynı ilkeleri içerdiği ayeti kerimede ifade edilmiştir. Hanif kavramı “doğru yolu tutan, İslam'a yönelen, bir tek Allâh'a yönelen, O'ndan başka hiçbir şeye ilahlık yakıştırmayan İbrahim'in inanç sistemi” olarak meâllere aktarılmıştır. Yaşar Nuri Öztürk meâlinde ise kelimenin orijinalliği korunarak meâl yapılmıştır. Burada kavram “batıldan yüz çevirip bir tek Allah'a yönelmiş olan İbrahim (a.s) dinine uyun ki, sizi tahrife, bazı dünyevi amaçları gerçekleştirmek için yalanlar uydurmaya sevkeden; bazı helâl (temiz ve tayyib) şeylerin size haram kılınmasına sebep olan o anlayıştan

⁵⁷ Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 1/500.

⁵⁸ Âl-i İmrân 3/95 (Meâl-1).

⁵⁹ Âl-i İmrân 3/95 (Meâl-2).

⁶⁰ Âl-i İmrân 3/95 (Meâl-3).

⁶¹ Âl-i İmrân 3/95 (Meâl-4).

⁶² Âl-i İmrân 3/95 (Meâl-5).

⁶³ Âl-i İmrân 3/95 (Meâl-6).

⁶⁴ Âl-i İmrân 3/95 (Meâl-7).

⁶⁵ Âl-i İmrân 3/95 (Meâl-8).

⁶⁶ Âl-i İmrân 3/95 (Meâl-9).

⁶⁷ Âl-i İmrân 3/95 (Meâl-10).

kurtulasınız.”⁶⁸ “O halde Hakka (tevhide) yönelmiş olarak İbrahim'in dinine uyun.” Çünkü bu din, Hazret-i Muhammed (s.a.v) ile O'nun yanında yer alıp O'na iman etmiş olanların dini olan İslam dinidir. Bu dine uyun ki; sizi fesadın, bozgunculuğun her çeşidine bulayan, dininizi ve dünyanızı mahveden Yahudilikten kurtulasınız. Çünkü bu Yahudilik, sizin kötü emellere ve amaçlara yönelmeniz için, sizleri Allah'ın kitabını tahrife (değiştirip bozmaya) kadar götürmüştür. Sizi buna zorlamıştır. Allâh'ın, İbrahim'e ve O'na uyanlara helal kıldığı temiz şeyleri haram kılmaya kadar götürmüştür.” şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁹

2.1.4 Nisâ Sûresi 4/125

“Kimin dini, iyilik yaparak kendini Allah'a teslim eden ve hakka yönelen İbrahim'in dinine tabi olan kimsenin dininden daha güzeldir?”⁷⁰

“Kimin dini daha güzeldir iyilikte bulunarak özünü Allah'a teslim eden ve Tanrıyı bir tanıyan İbrahim'in dinine uyan kişinin dininden...”⁷¹

“İyilik eden bir kimse olarak kendini tam bir hulusla Allah'a teslim eden ve İbrahim'in tevhid dinine uymuş olan kimseden daha güzel din sahibi kimdir?”⁷²

“İyilik yapan (bir insan) olarak, (tam bir hulus ile) kendisini Allaha teslim eden, İbrahim'in Allah'ı bir tanıyıcı dinine tâbi olan kimseden daha güzel dinli kimdir?”⁷³

“Dürüst ve erdemlice bir hayat sürerek, tüm benliğiyle Allah'a teslim olan ve İbrahim'in inanç sistemine uyan kimsenin dininden daha güzel din olabilir mi?”⁷⁴

“Güzel davranarak yüzünü (benliğini) Allah'a teslim eden ve din bakımından {Hanif} (Allah'ı birleyen) İbrahim'in milletine (dinine) uyandan daha güzel kim olabilir ki!”⁷⁵

“Bütün benliğini Allah'a teslim eden, daima iyilik yapan ve her türlü bâtıldan yüz çeviren İbrahim'in inanç sistemine...”⁷⁶

“Hangi insan, din yönünden, iyilik edici olarak yüzünü Allah'a teslim edip dosdoğru İbrahim dinine tabi olandan daha güzel olabilir?”⁷⁷

“Kendini, iyilik yaparak, Allah'a teslim eden ve bütün batıl dinleri terk ederek Allah'ın dost edinmiş olduğu İbrahim'in dinine uyan kimsenin dininden daha güzel bir din kimin olabilir ki?”⁷⁸

⁶⁸ Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 1/512.

⁶⁹ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/275.

⁷⁰ en-Nisâ 4/125 (Meâl-1).

⁷¹ en-Nisâ 4/125 (Meâl-2).

⁷² en-Nisâ 4/125 (Meâl-3).

⁷³ en-Nisâ 4/125 (Meâl-4).

⁷⁴ en-Nisâ 4/125 (Meâl-5).

⁷⁵ en-Nisâ 4/125 (Meâl-6).

⁷⁶ en-Nisâ 4/125 (Meâl-7).

⁷⁷ en-Nisâ 4/125 (Meâl-8).

⁷⁸ en-Nisâ 4/125 (Meâl-9).

“Güzel düşünüp/güzellikler sergileyerek ve özü-sözü doğru bir halde İbrahim'in milletine uyarak yüzünü Allah'a teslim edenden daha güzel dinli kim olabilir!”⁷⁹

Hanif kavramı bu ayette “Hakka yönelen, iyilikte bulunarak özünü Allâh'a teslim eden, tevhid dini, güzel düşünüp güzellikler sergileyen, daima iyilik yaparak her türlü batıldan yüz çeviren, özü-sözü doğru bir halde” olarak aktarılmıştır. Daha güzel din ifadesiyle yaptığı her şeyi o konuda bilgisine güvenerek yapan İbrahim dinine denilir ki millet din anlamına da, sünnet manasına gelir. Ancak sünnet anlamına gelmesi daha uygundur; çünkü bütün peygamberlerin dinleri aynıdır ve Hz. İbrahim'in dini diğer peygamberlerin dininden farklı değildir. Sünnetler ile şeriatlara gelince onların farklı olması mümkündür. Burada Hz. Peygamber “sünnet” kelimesini “millet” lafzının tefsiri olarak kullanmıştır. Millet, sünnete daha fazla benzemektedir.⁸⁰ Ayet-i kerime, bu mertebenin, beşeri gücün ulaşabileceği son nokta olduğuna dikkat çekmektedir.⁸¹

2.1.5 En'âm Sûresi 6/79

“Ben, hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm.”⁸²

“Hiç şüphem olmaksızın mabudumu tek tanıyarak yüzümü, gökleri ve yeryüzünü yaratana döndüm.”⁸³

“Şüphesiz ben sadece hak dine (tevhide) boyun eğip yüzümü, gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a çevirdim.”⁸⁴

“Şüphesiz ki ben, bir muvahhid (Allah'ı bir tanıyıcı) olarak, yüzümü o gökleri ve yeri yaratmış olan Allaha yönelttim.”⁸⁵

“Çünkü ben bir Hanif olarak, yüzümü gökleri ve yeri yaratan Allah'a çevirdim.”⁸⁶

“(İbrahim, kavmine şöyle demişti): “Ben {Hanif} (Allah'ı birleyen) olarak yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan (Allah)a çevirdim.”⁸⁷

“Bakın, bâtil olan her şeyden uzak durarak yüzümü gökleri ve yeri var eden Allah'a çevirmekteyim.”

88

“Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim.”⁸⁹

⁷⁹ en-Nisâ 4/125 (Meâl-10).

⁸⁰ Matürîdî, *Te'vilâtü'l-Kurân*, 4/55.

⁸¹ Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 1/787.

⁸² el-En'âm 6/79 (Meâl-1).

⁸³ el-En'âm 6/79 (Meâl-2).

⁸⁴ el-En'âm 6/79 (Meâl-3).

⁸⁵ el-En'âm 6/79 (Meâl-4).

⁸⁶ el-En'âm 6/79 (Meâl-5).

⁸⁷ el-En'âm 6/79 (Meâl-6).

⁸⁸ el-En'âm 6/79 (Meâl-7).

⁸⁹ el-En'âm 6/79 (Meâl-8).

“Ben, yüzümü, Allah’a koştuğunuz bütün ortakları reddederek, gökleri ve yeri yaratan Allah’a çevirmiş bulunuyorum.”⁹⁰

“Ben bir Hanif olarak yüzümü gökleri ve yeri yaratana döndürdüm.”⁹¹

Bu ayette Hanif kavramı “mabudunu tek tanıyarak yüzünü yaratana dönen, tevhide boyun eğen, batıl her şeyden uzak duran, şirki reddeden” şeklinde meâllere aktarılmıştır. Mahmut Kısa ve Yaşar Nuri Öztürk meâllerinde ise kelimenin orijinalliği korunarak çeviri yapılmıştır. Bazı müfessirler kavramı “namaz kılarken Kâbe’ye meyledip yönelen kimse anlamında,”⁹² “sonradan var edilmiş olan bütün şu varlıkların delil olarak kendilerini yaratan bir yaratıcının olduğunu görerek, bilerek yüzü ve varlığı O’na adamak.”⁹³ şeklinde tefsir etmişlerdir.

2.1.6 En’âm Sûresi 6/161

“Hakk’a yönelen İbrahim’in dinine iletti.”⁹⁴

“İbrahim'in tek Tanrı tanıyan dosdoğru dinine hidayet etti.”⁹⁵

“O, öyle bir din ki, gayet sağlam ve devamlı, İbrahim'in Hakka yönelmiş tevhid dini...”⁹⁶

“Dimdik ayakta duran bir dine, İbrahim'in Hakka yönelmiş (tevhid) dinine iletmıştır.”⁹⁷

“Tek Allah inancına yönelen İbrahim'in inanç sistemine!”⁹⁸

“(Allah’ı) bir tanıyan ve müşriklerden olmayan İbrahim'in milletine (dinine) ulaştırdı.”⁹⁹

“Her türlü bâtıldan uzak durarak Allah’tan başka şeye ilahlık yakıştıranlardan olmayan İbrahim’in yoluna.”¹⁰⁰

“Dosdoğru dine, Allah’ı birleyen İbrahim'in dinine.”¹⁰¹

“Bütün sapık dinleri reddeden ve Allah’a ortak koşanlardan olmayan İbrahim’in dinine ulaştırmıştır.”¹⁰²

“Güçlü, pürüzsüz bir dine, Hanif olan İbrahim'in milletine.”¹⁰³

⁹⁰ el-En’âm 6/79 (Meâl-9).

⁹¹ el-En’âm 6/79 (Meâl-10).

⁹² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 9/536.

⁹³ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/517.

⁹⁴ el-En’âm 6/161 (Meâl-1).

⁹⁵ el-En’âm 6/161 (Meâl-2).

⁹⁶ el-En’âm 6/161 (Meâl-3).

⁹⁷ el-En’âm 6/161 (Meâl-4).

⁹⁸ el-En’âm 6/161 (Meâl-5).

⁹⁹ el-En’âm 6/161 (Meâl-6).

¹⁰⁰ el-En’âm 6/161 (Meâl-7).

¹⁰¹ el-En’âm 6/161 (Meâl-8).

¹⁰² el-En’âm 6/161 (Meâl-9).

¹⁰³ el-En’âm 6/161 (Meâl-10).

Hanif kavramı “*dosdoğru din, hidayet yolu, mükemmel din, düzgün ve saf bir itikad, güçlü ve pürüzsüz din, bütün sapık dinleri reddeden*” şeklinde meâllere aktarılmıştır. Bu ayette Allâh kendisinde eğrilik bulunmayan kayyim bir din ile¹⁰⁴ Hz. İbrahim'i şirkten aklamaktadır. Hanif kelimesine, Allah için samimi olarak anlamı da verilmiştir. İbrahim (a.s) samimi olarak Allah'ın Rab olduğu ve O'na kulluk etmek gerektiği konusunda, o kâfirlerin yaptıkları gibi Allâh'a hiç kimseyi ortak koşmamıştır. Beyan, “Allah'ı bir bilen İbrahim'in dini, fitratı üzere yaratılmış olduğunuz sapasağlam din” şeklindedir.¹⁰⁵ İbrahim'in dinlerinde itikad ve amel olarak çeşitli fırkalara ayrılanların hallerinden ve işlerinden tamamen münezzehe olduğu açıklanmış ve bu durum İbrahim'in ne asıl ne de fer' olarak, dine ilişkin hiçbir şeyde onlarla beraber olduğu şeklindeki açıklamalarını red içindir.¹⁰⁶

2.1.7 Yûnus Sûresi 10/105

“*Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir.*”¹⁰⁷

“*Ve doğru dine yüz çevir.*”¹⁰⁸

“*Birde, yüzünü tevhid dinine döndür.*”¹⁰⁹

“*Yüzünü tevhid dinine döndür.*”¹¹⁰

“*Arınmış bir şekilde, yüzünü inanç sistemine çevir.*”¹¹¹

“*{Hanif} (Allah'ı birleyen) olarak “yüzünü dine çevir.”*”¹¹²

“*{Ey İnsanoğlu!} işte böyle (sen de) yüzünü, yalancı, aldatıcı şeylerden bütünüyle arınmış olarak, sebat ve samimiyetle (gerçek) inanca çevir.*”¹¹³

“*Yüzünü Hanif (Allah'ı birleyici) olarak dine çevir.*”¹¹⁴

“*{Ey insan!} O halde sen, yüzünü, batıl olan bütün inançları terk ederek, (gerçek) dine çevir.*”¹¹⁵

“*Yüzünü, bir Hanif olarak dine çevir.*”¹¹⁶

¹⁰⁴ Ebü'l-Hasen Mukâtil bin Süleyman, *Tefsîr-i Kebîr*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte, çev. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2006), 1/600.

¹⁰⁵ Matürîdî, *Te'vilâtü'l-Kurân*, 5/299.

¹⁰⁶ Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 2/315.

¹⁰⁷ Yûnus 10/105 (Meâl-1).

¹⁰⁸ Yûnus 10/105 (Meâl-2).

¹⁰⁹ Yûnus 10/105 (Meâl-3).

¹¹⁰ Yûnus 10/105 (Meâl-4).

¹¹¹ Yûnus 10/105 (Meâl-5).

¹¹² Yûnus 10/105 (Meâl-6).

¹¹³ Yûnus 10/105 (Meâl-7).

¹¹⁴ Yûnus 10/105 (Meâl-8).

¹¹⁵ Yûnus 10/105 (Meâl-9).

¹¹⁶ Yûnus 10/105 (Meâl-10).

Burada Hz. Peygamber vasıtasıyla insanlara Hanif olarak İslam üzere olmaları Allâh Teâla tarafından emredilmiştir. Hanif “doğru din, tevhid dini, inanç sistemi, yalancı ve aldatıcı şeylerden bütün olarak arınma, sebat ve samimiyet” olarak aktarılmıştır. Ayette o kâfirlerin, Hz. Peygamber’in (s.a.v) dinini tanımadıklarına delâlet ettiği halde, hadislerde, onların Hz. Peygamber hakkında, “O, sâbiî'dir” dedikleri zikredilmektedir.¹¹⁷ Bundan dolayı Allâh Teâlâ, Peygamberine, hak dinde müstakim olmasını, yalnız onun emirlerini ve nehiyelerini gözetmesini, namazda kibleye yönelmesini, itikat ve amel olarak müşriklerden olmamasını emretmiştir.¹¹⁸ Çünkü her nefis yaratılışında Cenâb-ı Hakk'ın vahdaniyetine ve ulûhiyetine şahitlik etmiştir.¹¹⁹ Kavram Allah'a dön, o doğrultuda yürü, sakın sağa ve sola değer verme, iltifat etme, dönüp bakma şeklinde yorumlanmıştır.¹²⁰

2.1.8 Nahl Sûresi 16/120

“Şüphesiz İbrahim, Allah'a itaat eden, hakka yönelen bir önder idi.”¹²¹

“Şüphe yok ki İbrahim, tek başına bir ümmetti, Allah'a itaat ederdi daima, doğruydı.”¹²²

“Gerçekten İbrahim hak dinine yönelen, Allah'a itaat üzere bulunan, bütün hayırlı hasletleri kendisinde toplayan bir imamdı (önderdi).”¹²³

“Hakikaten İbrahim (başlı başına) bir ümmetti; Allaha itaatkârdı, (batıl dinlerden uzak ve) muvahhid bir Müslümandı.”¹²⁴

“Gerçekten de İbrahim; Allah'a boyun eğen, tek Tanrı inancına yönelen bir ümmetti.”¹²⁵

“Şüphesiz ki İbrahim {Haniîf} (Allah'ı birleyen), Allah'a itaat eden, (tek başına) bir ümmetti.”¹²⁶

“Gerçek şu ki; İbrahim insana yakışan bütün erdemleri kendinde toplamasını bilen, yalan ve sahtelik taşıyan her şeyden yüz çevirerek Allah'ın iradesine yürekten bağlanıp boyun eğen biriydi.”¹²⁷

“İbrahim Allah'ı birleyerek O'na itaat eden bir ümmet (her iyiliği kendinde toplayan bir önder) idi.”¹²⁸

“Gerçekten de İbrahim, Allah'a İtaat eden, her türlü batıl inancı terk eden bir önderdi.”¹²⁹

¹¹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 12/486.

¹¹⁸ Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 2/711.

¹¹⁹ Matürîdî, *Te'vilâtü'l-Kuran*, 7/136.

¹²⁰ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 2/44.

¹²¹ en-Nahl 16/120 (Meâl-1).

¹²² en-Nahl 16/120 (Meâl-2).

¹²³ en-Nahl 16/120 (Meâl-3).

¹²⁴ en-Nahl 16/120 (Meâl-4).

¹²⁵ en-Nahl 16/120 (Meâl-5).

¹²⁶ en-Nahl 16/120 (Meâl-6).

¹²⁷ en-Nahl 16/120 (Meâl-7).

¹²⁸ en-Nahl 16/120 (Meâl-8).

¹²⁹ en-Nahl 16/120 (Meâl-9).

“Şu da kuşkusuz ki, İbrahim başlı başına bir ümmet idi; bir Hanif olarak Allah'ın önünde eğiliyordu.”¹³⁰

Allâh Teâla Hz. İbrahim'i birçok sıfatla nitelemiştir. Ayette Hz. İbrahim Peygamberin sıfatı olarak anlatılan Hanif kavramı “Allâh'a itaat eden, insana yakışan bütün erdemleri kendisinde toplamasını bilen, her iyiliği kendinde toplayan bir önder, başlı başına bir ümmet” olarak aktarılmıştır. Âlimler, ümmet sıfatının ne manaya geldiği hususunda şu izahları yapmışlardır: İbrahim, kendisine tabi olunan ve doğru yola sevkeden bir önder, insanlara dinlerini ve hayrı öğreten bir öğretmendi. Yalnızca kendisi iman etmiş ve başka kimsenin iman etmediği bir ümmet kadar güçlü başlı başına bir ümmetti.¹³¹ Hanif kavramı çevrilirken ayetin bağlamına göre bu anlamda tercüme edilmiştir.

2.1.9 Nahl Sûresi 16/123

“Sonra da sana, “Hakka yönelen İbrahim'in dinine uy diye vahyettik.”¹³²

“Sonra sana da, doğru hareket eden İbrahim'in dinine uy diye vahyettik.”¹³³

“Sonra ey Rasûlüm, sana şöyle vahyettik: Doğru yola yönelerek İbrahim'in dinine uy.”¹³⁴

“Sonra (Habibim) sana: “Muvahhid bir Müslüman olarak İbrahim'in dinine uy diye vahyettik.”¹³⁵

“Ve şimdi, sana da, tek Tanrı inancına yönelen ve Allah'tan başka ilâh tanımayan İbrahim'in inanç sistemine tâbi ol!”¹³⁶

“Sonra da sana “{Hanif} (Allah'ı birleyen) olarak İbrahim'in milletine (dinine) uy diye vahyetmiştik.”¹³⁷

“Ve sonuç olarak sana “Yalan ve sahtelik taşıyan her şeyden sakınan İbrahim'in dinine uy!” diye vahyettik.”¹³⁸

“Sonra sana: "Allah'ı birleyerek İbrahim'in yoluna uy diye vahyettik.”¹³⁹

“Daha sonra, Biz, sana; “O halde sen, her türlü batıl inancı terk etmiş İbrahim'in dinine uy diye vahyetmiştik.”¹⁴⁰

¹³⁰ en-Nahl 16/120 (Meâl-10).

¹³¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/246.

¹³² en-Nahl 16/123 (Meâl-1).

¹³³ en-Nahl 16/123 (Meâl-2).

¹³⁴ en-Nahl 16/123 (Meâl-3).

¹³⁵ en-Nahl 16/123 (Meâl-4).

¹³⁶ en-Nahl 16/123 (Meâl-5).

¹³⁷ en-Nahl 16/123 (Meâl-6).

¹³⁸ en-Nahl 16/123 (Meâl-7).

¹³⁹ en-Nahl 16/123 (Meâl-8).

¹⁴⁰ en-Nahl 16/123 (Meâl-9).

“Daha sonra sana şunu vahyettik: “Bir Hanif olarak İbrahim'in milletine uy.”¹⁴¹

Putperestlik içerisinde yer almayan İbrahim Peygamberin tevhid anlayışının devam ettirilmesi istenen bu ayette Hanif kavramı “*muhavvid, doğru hareket eden, Allâh'tan başka ilah tanımayan, İbrahim'in milleti (dini) ve Müslüman*” olarak meâllere aktarılmıştır ki; millet kelimesi, Allâh'ın (c.c) peygamberleri aracılığıyla kulları için teşri buyurduğu aslî dindir. Allah'a itaat itibarıyla dine millet denilmiştir. Ayette İbrahim'in milletiyle kastedilen en doğru olan İslam dinidir. Peygamberimizin yüksek derecesiyle ve yüce mertebesiyle beraber, Hazret-i İbrahim'e uyması gibi konular dinin asıllarıdır. Yoksa zamanın değişmesiyle değişen şer'î hükümler değildir.¹⁴² Bununla Hz. İbrahim'e verilen en değerli ikramın, Hz. Muhammed'in (s.a.v) onun dinine tabi olmasının bildirilmesidir.¹⁴³

2.1.10 Hac Sûresi 22/31

“Allâh'a yönelen, O'na ortak koşmayan kimseler (olun)...”¹⁴⁴

“Allâh'ı bir tanıyıp ona şirk koşmaksızın...”¹⁴⁵

“Allâh için halis Müslümanlar, O'na ortak koşmayanlar olun...”¹⁴⁶

“Allâh'ın muvahhidleri, O'na eş tutmayanlar olarak (kaçının, çekinin)...”¹⁴⁷

“Allâh'a yönelerek, O'na ortak koşmaksızın...”¹⁴⁸

“Kendisine ortak koşmaksızın Allah'ın {Hanifleri} (Allâh'ı birleyenler) olarak (yaşayın)...”¹⁴⁹

“(ve bunu,) O'ndan başka kimseye, hiçbir şeye tanrısal nitelikler yakıştırmaksızın, sahte ve düzmece olan her şeyden yüz çevirip yalnızca Allâh'a yönelerek (yapın)...”¹⁵⁰

“Allâh'a ortak koşmadan, halis olarak O'nu birleyenler olun...”¹⁵¹

“Allâh'a O'nun dışındaki bütün tanrıları reddederek, şeyi ortak koşmayarak [inanın]...”¹⁵²

“Allâh'a ortak koşmadan Hanifler olarak...”¹⁵³

¹⁴¹ en-Nahl 16/123 (Meâl-10).

¹⁴² Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 3/414.

¹⁴³ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 2/241.

¹⁴⁴ el-Hac 22/31 (Meâl-1).

¹⁴⁵ el-Hac 22/31 (Meâl-2).

¹⁴⁶ el-Hac 22/31 (Meâl-3).

¹⁴⁷ el-Hac 22/31 (Meâl-4).

¹⁴⁸ el-Hac 22/31 (Meâl-5).

¹⁴⁹ el-Hac 22/31 (Meâl-6).

¹⁵⁰ el-Hac 22/32 (Meâl-7).

¹⁵¹ el-Hac 22/31 (Meâl-8).

¹⁵² el-Hac 22/31 (Meâl-9).

¹⁵³ el-Hac 22/31 (Meâl-10).

Bu ayette Hunefa şeklinde çoğul olarak gelen kelime “halis Müslümanlar, Allâh’a şirk koşturanlar, sahte ve düzmece olan her şeyden yüz çevirip O’ndan başka hiçbir şeye tanrısal nitelikler yüklemeyen, Allâh’a yönelen Hanifler” olarak aktarılmıştır. Şirkin zıddı olan kavram burada “ihlâs” manasında ileri sürülmüştür. Buna göre, Cenâb- Hak sanki şöyle demek istemiştir: “emrettiğim ve nehyettiğim bu işlere, O’na başka şirk koşturacak bir tarzda değil de, bir olan Allâh’a ibadet edercesine sarılın, tutunun! “Ona şirk koşturanlar olarak” buyurmuştur ki, ona yakışanın, yaptığı ibadetlerde ihlaslı olması” gerektiğine delâlet eder.¹⁵⁴

2.1.11 Rûm Sûresi 30/30

“Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allâh’ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun...”¹⁵⁵

“Artık, yüzünü tam doğru dine döndür. Allâh’ın ilk yarattığı selamet haline ki insanları, o tabii halde selamet halinde yaratmıştır...”¹⁵⁶

“O halde (ey Rasûlüm), gerçek Müslüman (muvahhid) olarak kendini dine doğrult, (başka şeye iltifat etme); Allâh’ın dinine ki, insanları onun üzerine yaratmıştır (zira herkes, hak dini kabul edebilecek yaratılıştadır)...”¹⁵⁷

“O halde (Habibim) sen yüzünü bir muvahhid olarak dine, Allâh’ın o fitratına çevir ki O, insanları bunun üzerine yaratmıştır...”¹⁵⁸

“O hâlde, sen bir hanîf olarak, yüzünü dosdoğru bu dine, çevir! Allâh’ın insan bünyesine nakşetmiş olduğu yaratılış hâline...”¹⁵⁹

“Sen {Hanîf} (Allâh’ı birleyen) olarak yüzünü dine yani Allâh’ın insanları üzerinde yarattığı fitrata çevir...”¹⁶⁰

“Böylece sen, bâtil olan her şeyden uzaklaşarak yüzünü kararlı bir şekilde (hak olan) dine çevir...”¹⁶¹

“Sen yüzünü, Allâh’ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allâh’ın yaratma yasasına (uygun olan dine dön) ki, insanları ona göre yaratmıştır...”¹⁶²

“Sen, yüzünü, batıl olan her türlü inancı reddederek, kararlı bir biçimde dine, Allâh’ın insanları kendisine göre yarattığı doğaya, yönelt...”¹⁶³

¹⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 16/307.

¹⁵⁵ er-Rûm 30/30 (Meâl-1).

¹⁵⁶ er-Rûm 30/30 (Meâl-2).

¹⁵⁷ er-Rûm 30/30 (Meâl-3).

¹⁵⁸ er-Rûm 30/30 (Meâl-4).

¹⁵⁹ er-Rûm 30/30 (Meâl-5).

¹⁶⁰ er-Rûm 30/30 (Meâl-6).

¹⁶¹ er-Rûm 30/30 (Meâl-7).

¹⁶² er-Rûm 30/30 (Meâl-8).

¹⁶³ er-Rûm 30/30 (Meâl-9).

“O halde sen yüzünü, bir Hanif olarak dine, Allâh'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata çevir...”¹⁶⁴

Hanif kelimesi “gerçek Müslüman, doğru din, muvahhid, Allâh'ın insan üzerinde yarattığı fitrat, insanın ilk yarattığındaki selamet hali” olarak meâllere aktarılmıştır. Ayetteki, “Hanif” kelimesi, “dinin dışında kalan her şeyden meyledici, yüz çevirici olarak, dine yönelme ve başka her şeyden dönme, kalbinde kendine meyledeceği başka hiçbir şeyin kalmaması” demek olup, mana olarak müşriklerden olmayın” ifadesine yakındır.¹⁶⁵ “Allâh'ın, insanların üzerinde yarattığı fitrat dinine” denilmesi, bu emre uymanın gerekliliğini bildirmek içindir. Allah'ın, insanları, hakkı kabul etmeye yatkın, hakkı idrak etmek imkânına sahip olan fitrat üzerinde yaratması, bu fitrata sarılmayı ve kesin olarak ona bağlı kalmayı gerektirmektedir. Zira bu fitratla baş başa bırakılsalar, bu fitrat onları hak dine götürür, bunun karşısında başka bir dini seçmezler. Onlardan sapanlar ise, insan ve cin şeytanlarının ayartmasıyla sapmaktadırlar.¹⁶⁶

2.1.12 Beyyine Sûresi 98/5

“Hâlbuki onlara, ancak dini Allâh'a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O'na kulluk etmeleri...”¹⁶⁷

“Ve ancak özleri halis olarak ve onun gerçek dinine uyarak Allâh'a kulluk etmeleri emredildi onlara...”¹⁶⁸

“Halbukî onlar, ancak Allâh'a, O'nun dininde ihlâs sahipleri olarak, diğer bâtil dinlerden İslâm'a yönelerek ibadet etsinler...”¹⁶⁹

“Halbukî onlar Allâha, Onun dininde ihlâs (ve samimiyet) erbabı ve muvahhidler olarak...”¹⁷⁰

“Oysa onlara, tertemiz bir inançla bir tek Allâh'a yönelerek yalnızca O'na kulluk etmeleri...”¹⁷¹

“(Oysa) dini yalnız O'na özgü kılarak, Hanifler (Allâh'ı birleyenler) olarak Allâh'a kulluk etmeleri...”¹⁷²

“Oysa kendilerine yalnızca Allâh'a ibadet etmeleri, bütün içtenlikleriyle yalnız O'na iman ederek bâtil olan her şeyden uzak durmaları...”¹⁷³

“Oysa kendilerine, dini yalnız Allâh'a halis kılıp O'nu birleyerek Allâh'a kulluk etmeleri...”¹⁷⁴

¹⁶⁴ er-Rûm 30/30 (Meâl-10).

¹⁶⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 18/109.

¹⁶⁶ Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 4/362.

¹⁶⁷ el-Beyyine 98/5 (Meâl-1).

¹⁶⁸ el-Beyyine 98/5 (Meâl-2).

¹⁶⁹ el-Beyyine 98/5 (Meâl-3).

¹⁷⁰ el-Beyyine 98/5 (Meâl-4).

¹⁷¹ el-Beyyine 98/5 (Meâl-5).

¹⁷² el-Beyyine 98/5 (Meâl-6).

¹⁷³ el-Beyyine 98/5 (Meâl-7).

¹⁷⁴ el-Beyyine 98/5 (Meâl-8).

“Oysa onlara; inançlarında samimi bir biçimde, içlerinden gelerek ve Allâh dışındaki bütün tanrıları reddederek Allâh'a ibadet etmelerinden...”¹⁷⁵

“Oysaki onlara, dini yalnız O'na özgüleyerek, dosdoğru yürüyen kişiler halinde sadece Allâh'a ibadet etmeleri...”¹⁷⁶

Hanif meâllere “dini Allâh'a halis kılanlar, gerçek dine uyarak Allâh'a kulluk edenler, ihlas sahipleri, dinde samimiyet erbabı olanlar, tertemiz bir inanç, bütün içtenlikle yalnız Allâh'a kulluk edenler” olarak aktarılırken ayetteki hunefae kavramına müfessirlerin yorumları şöyledir: “sabit ve payidar kalacak olan milletin dini,”¹⁷⁷“ özü-sözü ve işi doğru olanlar, Müslümanlar, İslama meyledip gönül verenler”¹⁷⁸ ile müstakimler manası kastedilmiştir. Çünkü "hnf", “istikamet” demektir. Bu kelimeye, “haccedenler olarak” anlamı da verilmiştir. “Hanif, bütün peygamberlere inanan ve hiçbirini istisna etmeyen kimsedir. “Bütün dini câmî olarak” demektir. Keza Haniflik, dinin bütünüdür. Sünnet olma ve nikâhlanması haram olan kadınlarla evlenmeyi haram kabul etme anlamındadır. Buna göre ayetteki bu kelime, “sünnet olmuş kimseler ve analar ile ve evlenilmesi haram kadınlar ile evlenmeyi haram sayanlar olarak...” manasına gelir. Hanif, bütün dinleri bırakıp, İslam dinine yönelen demektir. “Hanif, namaz kılarken kibleye yönelen kimsedir.”¹⁷⁹

Sonuç

Allah Teâlâ'nın ilahi kitabında insanları hem dünyada hem ahirette huzur ve mutluluğa eriştirecek olan tevhid inancı vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de Hanif kavramı tüm peygamberlerin ortak inanç sistemi olan teslimiyetin Allah'ın varlığının tek ve biricik olmasının tanımıdır. Hanif kelimesi İslam'ın seçkin bir vasfını ortaya koyar. Kavramla alakalı çeşitli anlamlar mevcut olmakla beraber Hanif ile ilgili en sağlam ve hakiki bilgiler Kur'an ayetleriyle bizlere bildirilmiştir. Ayetlerde tevhid inancıyla özdeşleşen Haniflik insanın fitratına/özüne dönmesi olarak sık sık tekrar edilmiştir. Yaygın olarak şirkten uzak ve tek yaratıcıya inanış biçimi olan kavramın ayetin bağlamına göre çok çeşitli manaları içerdiği incelenen meâl ve tefsirlerden anlaşılmaktadır.

Hanif kavramı meâllere tercüme edilirken, çoğunlukla mütercimlerin bu kavramdan anladıkları manaya göre çeviri yaptıkları görülmektedir. Bazı mütercimler Hanif kavramını parantez içinde verirken bazı meâl yazarları da kelimenin orijinalliğini koruyarak kendi yükledikleri anlamları paranteze almaktadırlar. Bu nedenle Haniflik ile ilgili özel bir çalışma yapılması bilinenin aksine farklı anlamlarının da açıklanması gerekmektedir. Yalnızca Hz.

¹⁷⁵ el-Beyyine 98/5 (Meâl-9).

¹⁷⁶ el-Beyyine 98/5 (Meâl-10).

¹⁷⁷ Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 3/668.

¹⁷⁸ Matürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 17/310.

¹⁷⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 23/313.

İbrahim'in dini ya da Müslümanlık gibi anlamlarının yanında aslında Hanifliğin beşerin yaratılışındaki bir varoluş, yaratıcısına karşı davranış biçimi ve ibadet halinde ki tutumları da yine bu kavramla açıklanmıştır. Zira Kur'ân ayetlerinde Allâh'ın yasakladığı şeyleri terkedip helale yönelmek de Hanif kavramıyla ifade edilmiştir. Meâl ve tefsirlerdeki anlam farklılıkları ayetin yorumlama metodundan kaynaklanmaktadır. Bu alandaki çeşitlilik; rivayetler, siyak-sibak konusu, ayetin nüzul sebebi ve ayetin bağlamına göre yorumlanması bu farklılıkların en büyük göstergesidir.

İslam âlimlerine göre Hanif kavramı bir inanç sistemi, bir din olarak ifade edilmiş olsa da incelenen 12 ayetin meâllerine bakıldığında cahiliye dönemi ya da öncesinde Yahudilik ve Hristiyanlık gibi sistemleşmiş bir dinden söz edilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla gerek meâllerde gerekse verilen hadislerde Haniflik bir din ya da inanç sistemi olarak değil, tevhid dininin bir özelliği olarak, şirkten, sapıklıktan, batıldan, yaratılışa aykırı olandan uzak durma olarak yorumlanmaktadır. İnsanın tek olan yaratıcısına iman yolunu göstermekle beraber bir yaşam ve davranış biçimi, doğruluk, dürüstlük, özü-sözü bir olma ve erdem sahibi olmayı ifade etmektedir. Tüm bu tutumlar ile birlikte şirkin ve sapıklığın karşısında bir duruş, insanın yaratıldığına özüne nakşedilmiş ve fitratına aykırı davranmaması bu kavramla ifade edilir. Çünkü Hanif hem şirki, hem de tahrif olan dinleri reddeder. Hanif duruşu yalnızca İbrahim (a.s) dönemi ya da Hz. Peygamber (s.a.v) dönemine ait bir tavır değildir. Günümüz dünyasında ayetlerin sunmuş olduğu bakış açısı bu dik duruşun hangi dönem olursa olsun küfre ve şirke karşı bir direniş olması gerektiğidir. Keza gençliğin anlam arayışında Hanif ayetleri fitrata aykırı davranmama, yaratıcının varlığına teslimiyet gösterme, Allâh'ın bir oluşundan şüphe duymama ve İslam dininin en önemli prensibi olarak bir rehber ve yol göstericidir.

Kaynakça | References

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvût vd. Müessesetü'r-risâle. Beyrut: 1421/2001.
- Âlûsî, Eb'ül-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el-. *Buluğu'l-Ereb fi Marifeti Ahvali'l-Arab*. Mısır: 2/254. 1342.
- Aydın, Fuat. *Kur'anda'ki Hanif/ler ve Nasârâ Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Aydoğan, Hasan. *Hadislerde Haniflik*. Yozgat: Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Beyhâkî, Ebu Bekr Ahmed b. Huseyn el-. *Şu'abü'l-İman*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad: 2003.
- Bilgin, Mustafa. "Hak Dini Kur'an Dili". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/153-163. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *Sahihi Buhârî*. Kahire: 1980.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Kur'an-ı Kerîm ve Hanifler", *Ankara İlahiyat Dergisi* (1963), 81-92.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Basım, 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Ekinci, Sait Ali. *Bir Meâl Tefsir Karşılaşması Örneği*. Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları, 1998.
- İmâdî, Ebu's-Su'ûd Muhammed b. Muhammed el-. *İrşâdü'l-âklı's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. İstanbul: Pınar Yayınları, çev. Selahattin AYZ. 2. Basım, 1991.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik b. Hişam. *Siretü'n-Nebeviyye*. Kahire.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-âzim*. Kahire: 1. Basım, 2000.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmet el- Ensârî er- Rûveyfî. *Lisanu'l Arab*. Beyrut: 2005.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-. *Müfredâtü el-fâzi'l-Kur'ân*. Şam: Dâru'l-Kalem, 4. Basım, 1-2, 2009.
- Kaplan, Hasan. Bir İnanç Aşaması Olarak Haniflik. *Çanakkale İlahiyat Dergisi*. Kasım (2017), 7-23.
- Kaplan, Hasan. Günümüz Gençliğinin Anlam Anlayışını Haniflik Kavramı Üzerinden Okumak. *Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerîm Meâlî. çev. Mahmut Kısa. Konya: Armağan Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Kur'an Meâl- Tefsir*. çev. Mehmet Okuyan. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Kur'an Mesajı Meâlî Kur'an-Tefsir*. çev. Muhammed Esed. İstanbul: İşaret Yayınları, 9. Basım, 2015.
- Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. çev. Hasan Basri Çantay. İstanbul: Elif Ofset, 15. Basım, 1990.
- Kur'an-ı Kerîm Meâlî*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: Elif Kitapevi Yayınları, 2. Basım, 2007.
- Kur'an-ı Kerîm Meâlî*. çev. Halil Altuntaş. Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 14. Basım, 2007.
- Kur'an-ı Kerîm Meâlî*. çev. Yaşar Nuri Öztürk. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 125. Basım, 2004.

- Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâl-i Âlisi.* çev. Ali Fikri Yavuz. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı Yayınları, 1. Basım, 2008.
- Kur'ân-ı Kerîm'in Yüce Meâli.* çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Hayat Yayınları, 2017.
- Kuzgun, Şaban. "Hanif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 16/33-39. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kuzgun, Şaban. *İslam Kaynaklarına Göre Hazreti İbrahim ve Haniflik.* Ankara: Seda Yayınları, 1.Basım,1985.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd el-. *Te'vilâtü'l-Kurân.* çev. Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh.* thk. Muammed Fuâd Abdülbâki. Dâru İhyai't-Türâsi'l Arabî, Beyrut: ts.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed en-. *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil.* Beyrut: 1998.
- Öz, Ahmet, Hz. İbrâhim Örneğinde Haniflik. *Uluslararası Hz. İbrahim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı.* İstanbul: Nida Akademi, 2019.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'an'ın Temel Kavramları.* İstanbul: Yeni Boyut Yayınları. 2014.
- Râzî, Fahrüddîn er-. *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihul-Gayb.* çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru. İstanbul: Huzur Yayınevi, 1. Basım, 2002.
- Son Çağrı Kur'an.* çev. Salih Akdemir. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2009.
- Süleyman, Ebü'l-Hasen Mukâtil bin. *Tefsîr-i Kebîr,* thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte, çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *Mu'cemü'l-kebir.* Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire: ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân.* çev. Kerim Aytekin. Hasan Karakaya. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1. Basım, 1996.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ et-. *Sünen,* thk. Ahmed Muhammed Şakir, Mektebet-ü ve Matbaat-ü Mustafa el-Babî'l-Halebi, Mısır: ts.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili.* İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Zemahşeri, Ebü'l Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harizmi. *el-Keşşaf.* Riyad: 1997.